

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**Збірник наукових праць
ЕКОНОМІЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ НАУКИ**

Вінниця – 2015

УДК 332:338.432

ББК 65.9 (4УКР) 32 + 65.049 (4УКР)

Е-45

Економічні та юридичні науки: Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету – Вінниця, ПП «ТД «Едельвейс і К», 2015. – 205 с.

У збірнику висвітлено наукові та виробничі аспекти економічних та правових відносин у галузях економіки.

Для студентів, аспірантів, науковців, працівників галузей економіки та юриспруденції, державних органів управління – всіх, хто цікавиться проблемами економіки та права.

Матеріали наукових статей Збірника наукових праць «Економічні та юридичні науки» ВНАУ розглянуто і схвалено на засіданнях Вчених рад: економічного факультету протокол № 6 від 24.04.15 р.; факультету менеджменту та права протокол № 9 від 20.04.15 р.

Головний редактор: Шпикуляк О.Г., доктор економічних наук, професор.

Заступники головного редактора: Лепетан І.М., кандидат економічних наук, доцент (Секція: Економічні науки); Омельчук В.А., доктор юридичних наук, професор (Секція: Юридичні науки).

Відповідальний секретар: Логоша Р.В., к.е.н., доцент.

Редакційна колегія: Баклан О.Д., доктор юридичних наук, професор; Берлач Н.А. доктор юридичних наук, професор; Буреннікова Н.В., доктор економічних наук, професор; Галуцько В.В., доктор юридичних наук, професор; Гиренко І.В., кандидат юридичних наук, доцент; Гуцаленко Л.В., доктор економічних наук, професор; Калетнік Г.М., доктор економічних наук, професор, академік НААН; Кіндюк Б.В., доктор юридичних наук, доктор географічних наук, професор; Козловський С.В., доктор економічних наук, професор; Коляденко С.В., доктор економічних наук, професор; Курило В.І., доктор юридичних наук, професор; Ладиченко В.В., доктор юридичних наук, професор; Левчук К.І., доктор історичних наук, професор; Мазур А.Г., доктор економічних наук, професор; Мельничук О.Ф., кандидат юридичних наук, доцент; Мулик Т.О., кандидат економічних наук, доцент; Панталієнко П.В., кандидат юридичних наук; Печуляк В.П., доктор юридичних наук, доцент; Правдюк Н.Л., доктор економічних наук, професор; Прутська О.О., доктор економічних наук, професор; Світличний О.П., доктор юридичних наук, доцент; Тимкова В.А., кандидат філологічних наук, доцент; Ціхановська В.М., кандидат економічних наук, доцент; Шаманська О.І., кандидат економічних наук, доцент.

Матеріали публікуються в авторській редакції.

© Вінницький національний аграрний університет, 2015

ПРИНЦИП НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА

*Ковальов Д.В., асистент кафедри,
Вінницький національний аграрний університет*
*Пономаренко А.Б., доцент кафедри
Вінницький національний технічний університет*

У статті досліджується зміст конституційного принципу національної держави та його закріплення в Конституції Пилипа Орлика – видатній пам'ятці української політико-правової думки XVIII ст. Визначено місце української Конституції серед перших національних конституцій XVIII ст.: США, Польщі та Франції. Розглянуто засади створення української національної держави на принципах народного суверенітету, західноєвропейського парламентаризму та республіканської форми правління, що суттєво відрізняються від принципів російського державотворення.

Ключові слова: *національна ідея, національна держава, конституціоналізм, народний суверенітет, демократизм, Конституція Пилипа Орлика.*

Постановка проблеми. У практиці державотворення молоді держави України важливе місце повинна посідати ідеологія держави. У ній мусять виразитися як уже набуте, так і можливі перспективи на майбутнє. Вона витворюється ідеологами національних держав і носить назву національної ідеї. Держави, зокрема європейські, існують в основному як національні держави, а держава і нація пов'язані між собою так, як форма зі змістом. Як правило, нація створює власну державу, а не держава – націю. Кожна нація прагне до самодостатнього існування. Можна стверджувати, що усвідомлення і прояв національної державотворчої ідеології для України має надзвичайно велике значення, тому що національна держава може розвиватися лише на основі національної ідеї.

У квітні 2015 р. виповнилося 305 років Конституції Пилипа Орлика – видатній пам'ятці української політико-правової думки XVIII ст. Цей документ є достатньо вивченим в наукових колах, проте залишається ще мало оціненим українським суспільством в контексті формування української національної ідеї.

Останні дослідження і публікації. На початку ХХ ст. вивчали проблему становлення української нації та національної ідеї М. Міхновський, В. Старосольський, В. Липинський, Д. Донцов, І. Бочковський, С. Рудницький. Як персоніфікована концепція конституціоналізму українська національна ідея знайшла розвиток у М. Драгоманова, М. Грушевського, С. Дністрянського.

На особливу увагу заслуговує дослідження ролі нації у національній державі професора Л. Ребета. Дослідженню проблеми української національної ідеї періоду після проголошення незалежності України присвятили свої роботи М. Павловський, В. Врублевський, А. Черненко, П. Швидкий, О. Гринів та багато інших.

Серед історіографії Конституції Пилипа Орлика варто відзначити найбільш вагомі праці: Василенко Н.П. Конституція Филиппа Орлика. В кн.: Уч. зап. Ин-та истории РАНИОН, т. 4. – М., 1929; Кресіна І.О., Кресін О.В. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. – К.,

1994; Лукашевич О.А., Манжук К.В. «Конституція» Пилипа Орлика – історико-правова пам'ятка XVIII ст. – Х., 1996; Історія української Конституції / Упоряд. А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К., 1997; Трофанчук Г.І. Конституціоналізм в Україні. – К., 2005.

Мета статті. Яке місце займає Конституція Пилипа Орлика серед національних конституцій XVIII століття? Чи закріплювала вона принцип національної держави, чи був цей принцип актуальним на той час? Спробуємо дати відповідь в контексті провідних принципів конституціоналізму та політичних викликів сьогодення. Актуальність теми набуває особливого значення у наш час, коли є реальна загроза національній безпеці України з боку підтриманих Росією терористичних організацій ДНР та ЛНР. Адже Президент Російської Федерації та його політтехнологи закидають нам тези про те, що росіяни та українці – один народ, у якого одна спільна історія, що Україна – штучно створена держава і не має історичних підстав для існування.

Виклад основного матеріалу. Принцип національної держави як фундаментальний принцип конституціоналізму закріплений I розділом Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., де зазначено, що Україна як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення, здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

При цьому Преамбула Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р. з метою уникнення будь-яких можливих розбіжностей у тлумаченні досягає належної чіткості у правовому визначенні змісту поняття Український народ. Під Українським народом як основоположною категорією конституційного права України розуміється сукупність громадян України всіх національностей, незалежно від етнічного походження. Таке визначення Українського народу робить безпідставними спроби застосувати категорію народ до населення окремих регіонів України і обґрунтувати можливість федералізації держави, на чому так наполягають ідеологи «руського мира». Український народ – це державний народ. Один народ – одна держава. [1, с. 24]

Як зазначає професор В.Ф. Погорілко, про національний характер нашої держави свідчать, зокрема, основні напрями її національної політики, передбачені і закріплені Конституцією України. [2, с. 152] В ст. 11 Конституції, зокрема, зазначається, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин.

Національний характер української держави відбито в Конституції України і тим, що в ній втілено багатовікову українську ідею, у тому числі й ідеологію українського державотворення. Мріючи про свою державу і борючись за її створення (відновлення), український народ прагнув мати дійсно суверенну, самостійну, демократичну, справедливу, єдину і соборну (унітарну) державу. Таку державу нині український народ має та героїчно захищає від російської агресії.

Одним із факторів, які дають можливість краще ознайомитись та зрозуміти чинне конституційне право тої чи іншої країни, є історія його формування, витоки та джерела. З цього приводу відомий французький конституціоналіст ХХ ст. Марсель Прело писав: «справжнє розуміння конституційного права неможливе, якщо вивчати його лише в сучасному стані ... потрібно звертатись за роз'ясненням до минулого». [3, с. 24] При цьому очевидно що особливого значення в даному випадку набувають першоджерела, тобто ті документи, які стояли біля витоків національних конституційно-правових систем.

5 (16 за новим стилем) квітня 1710 р. під Бендерами відбулася козацька рада, на якій після

смерті І. Мазепи новим гетьманом Війська Запорозького було обрано Пилипа Орлика. При обранні гетьмана і були затверджені «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (латиною – *Pacta et Constitutiones legum libertatumque exercitus zaporoviensis*) – документ, широко відомий як Конституція Пилипа Орлика, що складався з преамбули і 16-ти статей. 10 травня 1710 р. документ був підтверджений королем Швеції Карлом XII.

За однією з версій, Конституція була складена латинською мовою, що було характерним для європейської традиції, а потім перекладена з деякими скороченнями на тогочасну українську мову. За іншою версією, Конституція відразу написана у двох варіантах: латинський (повний) та український (дещо скорочений). [4, с. 28] Тому в історіографії зустрічаються інші різні варіанти назви документу: «Угода та Конституція Пилипа Орлика», «Правовий уклад та Конституція відносно прав і вольностей Війська Запорозького».

У 2009 р. аспірант Національного педагогічного університету ім. Драгоманова Олександр Алфьоров знайшов у Російському державному архіві давніх актів список (рукопис) Конституції Пилипа Орлика старою українською мовою. Цей варіант тексту понад півстоліття зберігався у Запорозькій Січі, а після її знищення російськими військами потрапив до Москви. Повна назва цього документу в оригінальній орфографії – «Договори и постановления Правъ и вольностей войсковыхъ mezi Ясневельможнымъ Его милостю Паномъ Филиппомъ Орлыкомъ новоизбраннымъ войска Запорожскаго Гетманомъ, и mezi Енеральными особами, Полковниками, и тымъ же войскомъ Запорожскимъ с полною з обоихъ сторонъ обрадою (ухвалою) Утверженныя при вольной Елекції формальною присягою отъ того ж Ясневельможнаго Гетмана Потверженныя року отъ рожества Христова 1710 месяца апреля 5». [5]

Найбільша цінність знайденого примірника конституції в тому, що рукопис зроблено староукраїнською мовою, дуже близькою до розмовної мови, яка побутувала в Україні у XVIII столітті. На думку автора знахідки, давньоукраїнська версія козацької Конституції покладе край розмовам про те, що такого документу ніколи не існувало, а латинський варіант Конституції – це підробка українських «націоналістів-мазепинців».

Пилип Орлик, як видно з тексту самого документу (преамбула, ст. 16), вживав термін «пакти і конституції» у значенні «договори і умови (установлення)».

Д. Дорошенко вважав, що «ціла конституція перейнята дуже ліберальним і демократичним духом, що ставить її в ряди найінтересніших пам'яток політичної думки того часу в цілій Європі». [6, с. 156] С. Головатий у передмові до «Історії української Конституції» пише, що «Конституцію Пилипа Орлика можна вважати першою європейською конституцією в сучасному її розумінні». [7, с. 5] Цю думку поділяють і упорядники Історії української Конституції А.Г. Слюсаренко та М.В. Томенко.

Дійсно, Конституція США прийнята 17 вересня 1787 р., Конституція Польщі – 3 травня 1791 р. (і цей день є зараз польським державним святом), перша Конституція Франції – 3 вересня 1791 р., тобто в період революційних перетворень у суспільстві та боротьби за незалежність. Конституція Пилипа Орлика виникла також у часи боротьби українського народу за створення власної держави, випередивши вище згадані конституції на майже 70 років. Вона, будучи конституцією станового суспільства, не досягла (та й не могла досягти з об'єктивних причин) рівня перших буржуазних національних конституцій, але ґрунтується на провідних світових принципах конституціоналізму, зокрема, закріплює принцип національної держави.

Право українського народу на власну національну державу П. Орлик та його сподвижники

Г. Герцик, А. Войнаровський детально обґрунтували у преамбулі, де схематично виклали всю історію Війська Запорозького, під цією назвою маючи на увазі весь український народ. Цей історичний огляд доводить ідею окремішності українського народу та його Богом дане природне право на власну державу та на захист її від Московського Царства: «Однак після смерті ... Гетьмана Богдана Хмельницького ... Московське Царство взяло намір ... позбавити Військо Запорозьке його вольностей, підтверджених власною присягою, призвести його до остаточного знищення і накласти рабське ярмо на вільний народ, який ніколи не дозволяв себе завойовувати силою зброї. І тоді щоразу, як Військо Запорозьке терпіло таке насильство, воно мусило власною кров'ю та відважним повстанням захищати недоторканність своїх законів і вольностей, захист яких сам Бог, месник беззаконня, милостиво підтримував». [7, с. 32]

Ідея незалежності та суверенітету, «звільнення батьківщини від московського ярма» (ст. 1 Конституції), що пронизує весь текст Конституції П. Орлика, є головним принципом конституційного ладу держави та необхідною умовою реалізації всіх інших принципів і положень Конституції.

Стаття 2 встановлює принцип недоторканної цілісності кордонів, при цьому не встановлюючи їх чіткі межі, а лише посилаючись на договори Б. Хмельницького з Річчю Посполитою, Портою Оттоманською та Московським Царством. Не визначена також офіційна назва держави українського народу, в тексті у різних місцях вживаються три назви: Україна, Мала Русь, Військо Запорозьке. Стаття 13 визначає столицею місто Київ та зберігає за ним та іншими містами право на самоврядування та привілеї.

Пилип Орлик вперше в світі певною мірою закріпив в Конституції принципи демократизму та поділу влади на три гілки (ст. 6 – 8). Ці положення Конституції детально розглядається всіма дослідниками. За цією ознакою Конституцію можна вважати першою в світі конституцією сучасного рівня. Значно рідше згадується закріплення в Конституції природних прав людини. На жаль, аналіз статей документу, зокрема статті 1, свідчить, що «Пакти й конституції» в цьому аспекті не досягли рівня першої американської та європейської конституцій.

Але необхідно відзначити, що положення статей 9, 10, 12, 14-16 можна розглядати як антикорупційні, направлені на встановлення справедливого та відповідального правління, захист прав різних верств населення. До того ж, стаття 16 визначає, що «до обов'язків гетьманської влади належить великодушно направляти й поліпшувати усі права в країні стосовно надійного дотримання непорушних громадських вольностей».

Гарантом існування національної держави за Конституцією виступав сам Гетьман, про що при своєму обранні на гетьманство Пилип Орлик склав урочисту присягу, текст якої був доданий до Конституції.

Висновки. Можна стверджувати, що «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького», створені в результаті прагнення гетьмана Пилипа Орлика до незалежності Української держави, базуються на принципі національної держави й закріплюють у своїх статтях основні положення цього принципу.

Варто також відзначити, що Російська держава формувалася на протилежних засадах і принципах, зокрема, на теорії офіційної народності («Православ'я, самодержавство, народність»), започаткованої у 1833 р. міністром народної освіти С.С. Уваровим за імператора Миколи I та теорії XVI ст. «Москва – Третій Рим», що набула популярності в Росії у XIX ст. За останньою теорією, Росія, єдина після Візантії хоронителька традицій православ'я, обрала месіанський шлях до

майбутнього, в якому політичні кордони Росії співпадуть з кордонами вселенського православ'я. [8, с. 86] Таким чином, теорія «Русского мира» продовжує традиції самодержавної Російської імперії.

Українська ж Конституція Пилипа Орлика, вже на початку XVIII ст. визначала засади створення національної держави на принципах народного суверенітету, західноєвропейського парламентаризму та республіканської форми правління.

Список використаних джерел:

1. Коментар до Конституції України [Текст]. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 376 с.
2. Конституційне право України [Текст] / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – 732 с.
3. Прело Марсель. Конституционное право Франции [Текст]. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957.
4. Кресіна І.О., Кресін О.В. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція [Текст]. – К.: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993.
5. Знайдено примірник Конституції Пилипа Орлика, написаний староукраїнською [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/surprising/4a3b4a8b9cdcc/>
6. Дорошенко Д.І. Історія України в 2-х томах. [Текст]. – Том 2 (від половини XVII століття). – К.: Глобус, 1991. – 349 с.
7. Історія української Конституції [Текст] / Упоряд. А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Право, 1997. – 464 с.
8. Усачёв А.С. «Третий Рим» или «Третий Киев»? (Московское царство XVI века в восприятии современников) [Текст] А.С. Усачёв // *Общественные науки и современность*. – 2012. №1. – С. 69-87.

*Kovalev D.V., assistant of department,
Vinnytsya national agrarian university*

*Ponomarenko A.B., associate professor of department,
Vinnytsya national technical university*

PRINCIPLE OF THE NATIONAL STATE IS IN CONSTITUTION OF PYLYP ORLIKA

The article examines the content of the constitutional principle of the national state and its consolidation in the Philip Orlyk's Constitution - an outstanding monument of Ukrainian political and legal thought XVIII century. It defines the place Ukrainian Constitution among the first national constitutions of the XVIII century: USA, Poland and France. The article considers the basics of creating a Ukrainian national state on the principles of national sovereignty, the Western European parliamentary and republican form of government, which differ significantly from the principles of the creation of the Russian state.

Keywords: *national idea, national state, constitutionalism, national sovereignty, democracy Philip Orlyk's Constitution.*